

100 éves a Földrajzi Intézet Lipcsében

DÖVÉNYI ZOLTÁN¹

1996 elején ünnepelte alapításának századik évfordulóját a lipcsei Földrajzi Intézet, mai nevén Institut für Länderkunde. Mivel az intézményesített földrajzi kutatások viszonylag rövid történeti múltra tekinthetnek vissza, nem sok olyan geográfiai intézet van, ami évszázados folyamatos tevékenységgel dicsekedhet. Ez már önmagában is alapot adhat lipcsei társintézetünk történetének vázlatos áttekintésére, ezen túlmenően emellett szól azonban az is, hogy a magyar geográfusoknak a mindenkori politikai széljárástól függetlenül hagyományosan jó kapcsolatai voltak és vannak a lipcsei kollégákkal.

Bár a német egység létrejötte (1871) után az oktatás és a tudomány kiemelt állami támogatást kapott, a lipcsei Földrajzi Intézet egy magánkezdeményezésnek köszönhette létrejöttét: Alphons Stubel 1891-ben felajánlotta évtizedes dél-amerikai kutatómunkája során összeállított tudományos anyagait egy összehasonlító földrajzi múzeum megalapításához. Néhány évvel később, 1896. február 5-én meg is kezdte munkáját az intézmény, de ekkor még csak a Museum für Völkerkunde egyik osztályaként. Teljes önállóságot 1907-ben kapott, ettől kezdve Museum für Länderkunde néven működött 1935-ig, amikor nevét Deutsches Institut für Länderkunde-ra változtatták. Ez a név néhány évvel később még kiegészült a Geographisches Zentralmuseum und Forschungsinstitut kitéttel is.

A viszonylag gyakori névváltozások azonban nem a múlt divatot követték, hanem kifejezték az intézmény tevékenységi körének változását, egyre növekvő súlyát a tudományban. Az alapítást követő évtizedekben a múzeumnak mindössze néhány munkatársa volt, s a létszám 1930-ban is csak kilencre rúgott. Ezt követően viszont jelentős fejlesztéseket kapott, s 1940-ben már 33 munkatársa volt, ebből hat tudományos kutató.

Az intézmény ebben az időszakban még elsősorban múzeum, ahol a hangsúly a szakanyagok gyűjtésén és kiállítások rendezésén volt. Ekkor alapoztak meg több értékes gyűjteményt, s valóban tömegével rendeztek kiállításokat, meghozzá nem csak Lipcsében, hanem más német városokban is. Emellett azonban voltak kutatások is, az eredmények közlésére már az alapítás évében megindították saját sorozatukat.

Az intézmény a II. világháború alatt és után súlyos, de nem jöváthatetlen károkat szenvedett, a könyvtár és a különböző gyűjtemények alapján véve megmaradtak. Az 1940-es évek második felében nehezen állt talpra az intézet, egyes részlegei csak több évvel a háború után kezdték meg újra működésüket.

1950 őszén Edgar Lehmann személyében geográfus került az intézet élére, aki tudatosan törekedett arra, hogy a vegyes profilú intézmény egyértelműen kutatóintézetté váljon. Ez persze nem ment egyik napról a másikra, a vegyes profil lényegében az 1960-as évek végéig jellemző maradt. Ez azonban szerencsés módon úgy alakult, hogy az alapvető tevékenységi körök nem egymás rovására, hanem inkább egymást kiegészítve fejlődtek. A jövőt illetően nem elhanyagolható jelentőségű lépés volt, hogy az intézmény 1953-tól állami felügyelet alá került, nem függött tehát egyértelműen a mindenkori lipcsei vezetéstől.

1 MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1062 Budapest Andrassy út 62.

A múzeumi részleg 1957-től ismét Földrajzi Múzeum néven működött, s a Grassi múzeumban mintegy ezer m² kiállítási területe volt. A kutatóintézetté fejlődés útján lényeges állomás, hogy ugyanebben az évben létrehozta egy dokumentációs munkacsoportot is, ami egyre inkább tudományos profilt adott az intézménynek. Szintén ezt az irányt erősítette, hogy tíz évi szünet után, 1952-től ismét megjelent az intézmény tudományos periodikája. A kutatók száma azonban még az 1950-es évek végén is mindössze öt, az 1960-as évek elejétől viszont egyre több fiatal geográfus kapott helyet kutatóként az intézményben. Ez a szakmai megerősödés is hozzájárult ahhoz, hogy ekkortájt egyre inkább előtérbe került egy nemzeti atlasz megalkotásának terve, s ebben az intézet kulcsszerepet kapott volna. Ugyancsak a kutatóintézeti profilhoz való közeledést jelezte, hogy 1963-tól már felmerült az a gondolat is, hogy az intézmény az NDK Tudományos Akadémiája kutatóintézeteként működjön tovább.

Ez végül is az 1969-es főiskolai és akadémiai reform keretében valósult meg, amikor a lipcsei egyetemen érthetetlen módon megszüntették az 1871-ben létrehozott földrajzi intézetet és azt Halle-ba helyezték át, a Deutsches Institut für Länderkunde viszont akadémiai kutatóintézet lett, ezúttal már Földrajzi Intézet néven. Az átsorolást követően az intézmény rövid időn belül látványosan felfejlődött, s 1973-ban már 100 munkatársa volt, s ebből 60 tudományos kutató.

Az átalakulást követő években a súlyponti feladat a településkutatás, táj kutatás és a tematikus térképezés volt. Ezen irányok keretében sokirányú vizsgálatok folytak, ezek közül leginkább talán a „német haza értékei” c. sorozat érdemel említést, ami a kistájak komplex feldolgozását jelentette.

Az intézet dinamikus fejlődése azonban nem feledtetheti az árnyoldalakat. Ezek közé tartozik, hogy akadémiai intézetként lényegesen jobban függött a politikától, mint korábban. Ennek a legsúlyosabb következménye az volt, hogy lényegében megszűntek a nyugati országokkal korábban kiépített szakmai és személyi kapcsolatok, az együttműködés szinte teljes egészében a szocialista országokra korlátozódott.

Az akadémiai intézetté alakulás megkongatta a vészharangot a múzeumi részleg felett. Megfelelő anyagi és személyi feltételek híján, ráadásul politikai támadásoknak is kitéve, a Földrajzi Múzeum napjai meg voltak számlálva, s 1975 végén be is zárták a nagymúltú intézményt. A gyűjteményeket szétosztották iskolák és más múzeumok között, s csak kevés kiállítási darab került megfelelő helyre.

Szinte egyidőben a Földrajzi Múzeum megszüntetésével egyesítették a lipcsei Földrajzi Intézetet a Berlinben működő környezetkutató csoporttal, s az így létrejött Földrajzi és Geoökológiai Intézet központja Lipcsében lett. A fúzió nyomán átalakult az intézet kutatási profilja is, ettől kezdve kaptak jelentős súlyt a környezeti kutatások, s ezek részben a KGST-országok közös programjaihoz kapcsolódtak.

Az 1970-es évek végétől új, korszerű kutatási irányok és módszerek is helyet kaptak az intézet munkájában, így pl. a távérzékelés, a földrajzi információs rendszer, a számítógépes térképezés. Az időszak legfontosabb vállalkozása azonban kétségkívül az NDK-atlasz kiadása volt 1981 és 1983 között. Ebben a nagyszabású vállalkozásban példászerűen megmutatkozott az a koordináló szerep, amit az intézet a keletnémet földrajzi kutatásokban fennállása alatt mindig is betöltött.

Az 1970-es és 80-as évek tudományos eredményeinek nem elhanyagolható része azonban nem vált közkinccsé, mert a különböző állami szerveknek készült kutatási jelentéseket titkos, vagy bizalmas anyagként kezelték. A politika azonban más módon is beavatkozott a kutatásokba, pl. megakadályozta a „kényes” témák vizsgálatát (kivándorlás és menekülés az NDK-ból, a Halle-Lipce agglomeráció környezeti állapota stb.). Az sem tett jót a kutatómunkának, hogy a külföldi – főleg nyugati – konferenciákon sokszor nem az adott terület legjobb intézeti szakembere, hanem a politikailag megbízható „utazó káder” vett részt.

Ezen a téren is generális változások történtek 1989 őszétől, amikor az NDK lényegében összeomlott és megkezdődött Németország újraegyesülése. A kutatás szabadsága egy csapásra valóság lett itt is és az intézet azonnal be tudott kapcsolódni egy nagyszabású kutatásba, aminek keretében a Lipce-Halle-Bitterfeld térség komplex vizsgálatára került sor. Az intézet munkatársai ekkor már szabadon utazhattak bárhová, s ezzel lényegesen kibővültek nemzetközi kapcsolataik.

Ez az időszak azonban korántsem felhőtlen, mert az intézet sorsa évekig bizonytalan volt. A német egyesülési törvény értelmében 1991 végéig az NDK Tudományos Akadémiája összes kutatóintézetét fel kellett oszlatni. A Földrajzi és Geoökológiai Intézet lipcsei részét 1990 őszén átvette ugyan a szász tartományi kormány, ez azonban csak átmeneti megoldás volt. A bizonytalan helyzet következményeként megindult az elvándorlás, s csak 1990 második felében 20 munkatárs vált meg az intézettől.

A keletnémet akadémiai kutatóintézetek sorsa végül is aszerint alakult, hogy a tevékenységüket felülvizsgáló bizottságok mit javasoltak. A Földrajzi és Geoökológiai Intézet lipcsei részének helyzete ennek alapján összességében megnyugtatóan rendeződött. A geoökológiai munkacsoport átkerült egy újonnan szervezett környezetkutató központhoz, a geográfusok pedig egy új intézet alakítására kaptak lehetőséget.

Így amikor 1991 végén hivatalosan feloszlott az akadémiai földrajzi intézet, a munka folyt tovább, s 1992. január 1-jén hivatalosan megalapították az Institut für Länderkunde-t. Az új intézet ún. kéklistas intézet, azaz a szövetségi kormány és a szász tartományi kormányzat közösen finanszírozza az intézményt. Ez egy meglehetősen kedvező és pénzügyileg stabil helyzetet jelent.

A lipcsei Földrajzi Intézet 35 munkatárral kezdte meg működését, ebből 20 volt kutató. A jogfolytonosságot jól jelzi, hogy a 35 főből 26 már az előd intézetnek is munkatársa volt. Az új intézet azonban nem csak a személyzet jelentős részét, hanem a korábbi kutatási irányok és programok jó részét is „örökölte”. Így többek között feladata a regionális földrajzi kutatások koordinálása Németországban, valamint az európai volt szocialista országok geográfusaival közös kutatási programok megvalósítása. Az Intézet feladata lett az egységes Németország nemzeti atlaszának elkészítése, ill. a kidolgozás és előállítás szervezése is.

Ami talán a leginkább irigyelhető a lipcsei intézettől, hogy itt a kollégák azt tehetik, ami a dolguk; nyugodtan kutathatnak, nem fenyegeti őket örökösen az átszervezés, leépítés, felszámolás, pénzügyi ellehetetlenítés stb. veszélye, ami a hazai kutatóintézetek életének immáron elválaszthatatlan alkotórésze. Ez a kedvező helyzet jelentős részben az Intézet átszerveését végrehajtó ún. alapító bizottság gondos munkájának köszönhető, ami elegendő időt szánt a problémák megoldására, s nem rohammunkában végezte feladatát. Ennek kapcsán említést érdemel, hogy az alapító bizottságnak Berényi István személyében magyar tagja is volt, aki jelenleg az Intézet tudományos tanácsának tagja.

A szocialista érához viszonyítva jelentősen javultak a kutatás technikai feltételei is. Az Intézet évtizedeken keresztül Lipcse belvárosában, a német legfelső bíróság egykori épületében (ahol egykor a nevezetes Dimitrov-per is folyt) működött, innen azonban 1995 nyarán ki kellett költöznie. Az új hely számos előnye mellett egy nagy hátránnyal is bír: valóban az „Isten háta mögött” van, Lipcse szélén egy nagy bevásárlóközpont (Paunsdorf Center) szomszédságában. Ugyanakkor viszont az épület kimondottan az Intézetnek épült, így mindent célszerűen lehetett elhelyezni. Ez vonatkozik a jól felszerelt kartográfiai osztályra és a könyvtárra, valamint a különböző gyűjteményekre is. A száz éves gyűjtés eredményeként a könyvtár állományában mintegy 170 ezer könyv, több mint 350 ezer folyóirat példány és kb. 40 ezer térkép van. Elkülönítve őrzik az értékes régi könyveket és térképeket, ezek között igazi ritkaságok is akadnak.

Az Intézetben őrznek néhány speciális gyűjteményt is, így pl. neves német geográfusok hagyatékát is, pl. Ratzel és Partsch anyagait, de itt van a Drygalski vezette német déli sarki expedíció (1901–1903) gyűjteménye is. Hatalmas a fénykép- és légifénykép gyűjtemény, de őrznek itt közel 800 földrajzi tárgyú festményt is.

A kutatómunkához kapcsolódva mindenképpen említést érdemel az Intézet kiterjedt publikációs tevékenysége. A korábban megindított sorozatok közül kettőt a megváltozott körülmények között is folytattak (Werte der deutschen Heimat, Beiträge zur Regionalen Geographie). Számunkra főleg az utóbbi fontos, mert ebben már több alkalommal közölték magyar geográfusok tanulmányait is.

Ezeket kívül azonban két új kiadványt is megindított az Intézet. A „Daten–Fakten–Literatur zur Geographic Europas” címének megfelelően elsősorban adatgazdag kiadványokat tartalmaz. 1993-tól jelenik meg az Intézet saját folyóirata, az „Europa Regional”, ami színvonalas és érdekes tanulmányaival azonnal a legjobb földrajzi periodikák közé került. Az itt megjelent munkák jelentős része külföldi szerzők tollából származik, így nyitva áll a magyar geográfusok előtt is.

Az Intézetnek természetesen vannak egyedi kiadványai is. Ezek közül elsősorban az újraegyesített Németország földrajzáról írt könyv érdemel említést, ami rövid idő alatt elkelt a könyvpiacra.

A centenáriumot az Institut für Länderkunde méltó módon ünnepelte meg. Ebből az alkalomból két kiállítást rendeztek, s megjelent egy jubileumi kötet is. A csúcspontot az 1996. március 28–30-án tartott tudományos ülés jelentette, ahol az eredetileg remélt 150–160 résztvevő helyett több mint háromszázan jelentek meg. Ez egyértelműen jelzi az Intézet hazai és külföldi respektusát. A rendezvényen a magyar földrajztudományt Berényi István és e sorok írója képviselték.

Az Institut für Länderkunde évszázados története során hullámhegyek és hullámvölgyek egyaránt akadtak. Az 1992-től megindult új szakasz eddigi eredményei alapján bizvást lehet remélni, hogy a jövőben inkább az előbbieket fogják dominálni.